

УДК 378:356:355:37:371

Наталія Тарасенко

ЕСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВВНЗ

Навчальний заклад як соціальний інститут суспільства є суб'єктом безпеки, здатним будувати свою власну (локальну) систему безпеки як за допомогою освіти та виховання, так і за допомогою вирішення завдань розвитку особистості. Сучасна особистість, аби не відставати від стрімких оновлень і змін навколишнього світу, змушена навчатися впродовж усього свого життя, тому ключовою умовою її успішної самореалізації є потреба в «безпечній» освіті, безпечних умовах навчання.

Проблема формування безпечного освітнього середовища (БОС) знаходиться в центрі уваги багатьох зарубіжних (І. Баєва [1], І. Брагін [3], Є. Величко [4], В. Гафнер [5], Л. Гаязова [6], О. Діденко [7], В. Ковров [8], Г. Коджаспірова [9], В. Пилипенко [11] та інші) і вітчизняних (І. Обозова [10]) дослідників у галузі педагогіки і психології.

Згадані вчені здебільшого розглядають систему загроз і ризиків, які за певних умов можуть створювати недостатнє безпечне освітнє середовище навчального закладу, однак у їхніх роботах не розглядається проблема БОС у вищих військових навчальних закладах. Це пояснюється тим, що вони не знайомі зі специфікою цих закладів. З огляду на це потребують визначення критерії та показники для аналізу стану БОС вищого військового навчального закладу (ВВНЗ), обґрунтування педагогічних умов і розроблення моделі його формування.

Метою статті є аналіз результатів педагогічного експерименту щодо перевірки результативності педагогічних умов формування безпечного освітнього середовища ВВНЗ.

Освітнє середовище (ОС) вищого військового навчального закладу повинно забезпечувати всебічне навчання та виховання військовослужбовців, тобто виконувати основну мету – сприяти високій якості професійної підготовки майбутніх офіцерів. Для досягнення цієї мети ОС, з точки зору сучасних проблем і викликів, повинно бути певною зоною безпеки, у якій би відчували себе повноцінно реалізованими та захищеними всі суб'єкти навчально-виховного процесу ВВНЗ.

Безпечне освітнє середовище ВВНЗ, яке оптимально функціонує, відображає захищеність життєво важливих освітніх потреб та інтересів суб'єктів військової освіти в різних сферах професійної діяльності від небезпек і загроз в ОС військового закладу. Тому дуже важливо створити необхідні умови формування БОС ВВНЗ, враховуючи при цьому фактори ризику в ОС.

Узагальнення результатів аналізу літератури з проблеми дослідження довело факт існування необхідних і достатніх умов у освітньому процесі вищої школи. Варто зазначити, що при більшому «акценті» на певні педагогічні умови можливо вирішити ті чи інші проблеми дидактичного або виховного характеру. З метою розв'язання суперечностей у запропонованому науковому дослідженні нами виокремлено низку відповідних педагогічних умов:

- підготовка цивільного й офіцерського складу науково-педагогічних працівників (НПП) вищого військового навчального закладу до формування та функціонування БОС на засадах гуманістичного підходу;
- соціально-педагогічна підтримка та психологічна підготовка курсантів із метою адаптації до умов освітнього процесу ВВНЗ;
- навчання курсантів методам і технологіям роботи в умовах стресових ситуацій;
- формування готовності курсантів до протидії впливу інформаційних викликів і загроз.

Результати аналізу дисертаційних робіт, монографій і наукових статей дозволили нам дійти висновку, що ОС є динамічним. Ця динаміка відбувається під впливом реформ і суспільства. У зв'язку з цим дослідники зустрічаються з труднощами щодо діагностики ОС, зокрема безпечного освітнього середовища.

У дослідженні враховано концептуальні засади моніторингу й експертизи. Поєднання цих діагностичних процесів зумовлене тим, що моніторинг виступає об'єктивною процедурою щодо оцінки БОС та відображає динаміку змін, а експертиза – суб'єктивною, оскільки відображатиме думку НПП і курсантів, що визначає причинно-наслідковий зв'язок і передумови розвитку різних процесів.

У зв'язку з вищезазначеним дослідно-експериментальна робота здійснювалась у кілька взаємопов'язаних етапів:

Перший етап – теоретико-аналітичний (жовтень 2013 – червень 2014 рр.) – передбачав вивчення філософської, культурологічної, соціологічної, юридичної, психологічної, педагогічної літератури. Визна-

чалися типові недоліки роботи ВВНЗ щодо формування БОС. Узагальнювався й аналізувався досвід роботи низки вищих військових навчальних закладів України. На цьому етапі було сформульовано гіпотезу дослідження, розроблено теоретичну модель формування БОС ВВНЗ, визначались і уточнювались основні критерії та показники оцінки рівня сформованості БОС ВВНЗ; здійснювалися заходи щодо вивчення й інструктажу досліджуваних та осіб, які залучалися до дослідно-експериментальної роботи.

У ході *другого етапу* – діагностико-пошукового (липень 2014 – листопад 2015 рр.) – здійснювалася безпосередньо дослідно-експериментальна частина дослідження щодо перевірки гіпотези. Цей етап передбачав: вивчення рівня сформованості умінь застосовувати спецзасоби та зброю у випускників і майбутніх офіцерів, офіцерів-прикордонників; розробку та забезпечення комплексу допоміжних заходів із курсантами з метою формування у них відповідного рівня сформованості умінь застосовувати спеціальні засоби та зброю, аналіз професійної діяльності курсантів-випускників.

Третій етап – формувально-узагальнюючий (грудень 2015 – серпень 2016 рр.) – був спрямований на підведення підсумків дослідно-експериментальної роботи. На цьому етапі розв'язувалися такі завдання: узагальнення й аналіз отриманих результатів шляхом співставлення вхідного та кінцевого стану, що характеризує стан сформованості БОС ВВНЗ; формулювання методичних рекомендацій щодо вдосконалення професійної підготовки майбутніх офіцерів Збройних сил України (ЗСУ); підготовка та видання публікацій із досліджуваної проблеми, а також оформлення рукопису дисертації.

Слід зауважити, що ОС сучасного вищого навчального закладу є відкритою системою, яка віддзеркалює всі закономірності життєдіяльності та тенденції розвитку соціального середовища. На сьогоднішній день у ній існують численні проблеми, характерні для сучасного суспільства: соціальна й економічна нестабільність, криміналізація суспільства, агресивність інформаційного середовища, переосмислення духовно-моральних цінностей, дегуманізація і зростання насильства у всіх сферах життя. Ці та інші зовнішні чинники створюють умови, які порушують безпеку ОС.

У дослідженні ми виходили з того, що методика дослідно-експериментальної роботи є складовою загальної методики дослідження, яка дає змогу з науковою вірогідністю виявляти факти й інтерпретувати їх. Виходячи з цього, вона має свої етапи, цілі, завдання тощо.

Дослідно-експериментальна робота передбачала вирішення такого спектру завдань: аналіз стану розробки проблеми дослідження у педагогічній теорії та практиці й уточнення сутності, особливостей змісту БОС ВВНЗ майбутніх офіцерів ЗСУ; визначення критеріїв і показників сформованості БОС ВВНЗ; з'ясування стану сформованості БОС ВВНЗ; виокремлення й обґрунтування педагогічних умов формування БОС ВВНЗ; експериментальна перевірка обґрунтованих педагогічних умов і на основі отриманих результатів розробка методичних рекомендації для цивільного й офіцерського складу НПП щодо формування БОС ВВНЗ.

Логіка проведення дослідно-експериментальної роботи вимагає збирання якісних і кількісних показників, щоб у подальшому мати можливість порівнювати рівні сформованості БОС ВВНЗ до та після формувального етапу експерименту.

З цією метою на наступних етапах дослідження використовувалися різноманітні наукові методи: вивчення літератури та результатів освітньої діяльності курсантів, спостереження, індивідуальні бесіди, анкетування, опитування, тестування, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, експертне оцінювання. Методами опитування у психолого-педагогічних дослідженнях виступають такі форми: у вигляді анкетування (письмове опитування), інтерв'ю (усне опитування), експертне опитування, тестування.

Серед зазначених методів на особливу увагу заслуговують індивідуальні бесіди з випускниками з метою вивчення стану БОС. Інформація отримувалась за допомогою вербальної комунікації, що одночасно давало можливість отримати додаткову соціально-психологічну інформацію від офіцерів ЗСУ.

Основною метою констатувального етапу педагогічного експерименту було визначення рівня сформованості БОС ВВНЗ. Ключовими завданнями цього етапу є реалізація вхідного діагностування рівня сформованості БОС ВВНЗ.

У запропонованому дослідженні на особливу увагу заслуговували дисципліни гуманітарного циклу, вивчення яких починається з першого курсу навчання і зростає на другому, третьому і четвертому курсах. У зв'язку з цим було прийнято рішення проводити формувальний експерименту із курсантами 3 курсу.

Послідовність дій була такою: перед проведенням формувального експерименту було досліджено рівень знань, умінь і навичок курсантів 1 курсу, а також показники спроектованих нами критеріїв (перед самим його завершенням у 2016 році), здійснено їх аналіз і на основі отриманих

результатів було прийнято рішення про формування експериментальної групи (ЕГ) і контрольної групи (КГ). Ми виходили з того, що до їх складу мають увійти навчальні групи таким чином, щоб за основними кількісними і якісними показниками ЕГ і КГ суттєво не відрізнялися.

Аналіз отриманих результатів змін за усіма компонентами БОС у контрольній та експериментальній групах свідчать про вищий рівень у тих курсантів, для яких було впроваджено педагогічні умови формування БОС (з 26,37% на початку експерименту та до 42,86% – наприкінці). Застосування методів математичної статистики, зокрема критерію Колмогорова-Смірнова, на рівні значущості $p \leq 0,05$ виявило розбіжності у розподілах курсантів КГ та ЕГ за рівнями сформованості БОС та засвідчило високу ефективність обґрунтованих педагогічних умов формування БОС ВВНЗ.

У результаті апробації педагогічних умов формування БОС у ВВНЗ та викладання спецкурсу «Основи безпечного (безпеки) освітнього середовища у ВВНЗ» домінуючою характеристикою переважної більшості курсантів експериментальних груп став виражений інтерес до освітнього процесу, чітко сформована мотивація щодо забезпечення безпеки в ОС.

У процесі формувального етапу експерименту для перевірки гіпотези дослідження ми виконали таку роботу: здійснили підготовку цивільного й офіцерського складу НПП ВВНЗ до формування та функціонування БОС на засадах гуманістичного підходу; забезпечили соціально-педагогічну підтримку та психологічну підготовку курсантів із метою адаптації до умов освітнього процесу ВВНЗ; здійснили навчання курсантів методам і технологіям роботи в умовах стресових ситуацій; сприяли формуванню готовності курсантів до протидії впливу інформаційних викликів і загроз.

Основними заходами щодо підготовки цивільного й офіцерського складу науково-педагогічних працівників ВВНЗ до формування та функціонування безпечного освітнього середовища на засадах гуманістичного підходу були: функціонування спеціальної бібліотеки на кафедрі гуманітарних наук і морально-психологічного забезпечення діяльності військ; використання ситуативного та діалогічного методів під час викладання гуманітарних навчальних дисциплін; використання методу сценарію; використання дискусії як різновиду групової роботи курсантів.

Реалізація умови забезпечення соціально-педагогічної підтримки та психологічної підготовки курсантів із метою адаптації до умов освітнього процесу вищого військового навчального закладу відбувалася переважно за допомогою фахівців психологічної служби, які здійсню-

вали психодіагностику, психореабілітацію та психокорекцію курсантів. Зі сторони цивільного та офіцерського складу НПП використовувався метод ситуацій, так званих «ситуацій успіху».

Реалізуючи педагогічну умову навчання курсантів методам і технологіям роботи в умовах стресових ситуацій, під час формувального етапу експерименту ми враховували методи і технології роботи в умовах стресу, які можуть використовувати курсанти ВВНЗ у майбутній професійній діяльності. Список таких технологій доповнювався елементами роботи зі стрес-менеджменту, популярної сьогодні теорії управління. Під час формувального етапу експерименту ми використовували такі види роботи щодо боротьби зі стресом:

- активна взаємодія зі стресом – у нашому випадку це може бути викладач певної навчальної дисципліни або командир підрозділу;
- зміна погляду на проблему на основі нової інтерпретації цієї проблеми (переоцінка проблеми – стресогенного фактора);
- прийняття проблеми, що теж може зменшити силу стресу;
- активний вплив на стрес;
- соціальне порівняння своєї проблеми та своїх товаришів;
- фізичні вправи як спосіб врівноважити психічне та фізичне навантаження;
- комбіновані технології, які поєднують елементи декількох технік і методик.

Реалізація такої педагогічної умови, як формування готовності курсантів до протидії впливу інформаційних викликів і загроз також відбувалося на основі використання сучасних методик і технологій.

Ми виходили з того, що протидія інформаційним небезпекам можлива, в першу чергу, завдяки сформованості критичного (раціонального мислення). Значний потенціал для його формування мають заняття з формальної логіки, яку вивчають курсанти у ВВНЗ. Операції аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування допомагають курсантам усвідомлювати логічні помилки, наприклад, у засобах масової інформації, розуміти суперечливість тих чи інших висловлювань, пов'язаних із національною безпекою.

Таким чином, результати дослідно-експериментальної роботи підтверджують ефективність виокремлених та обґрунтованих педагогічних умов формування БОС у ВВНЗ. Експериментально доведено, що розроблені й апробовані педагогічні умови формування БОС у ВВНЗ сприяють підвищенню рівня професійної підготовки майбутніх офіцерів ЗСУ.

Таким чином, аналіз результатів формувального етапу педагогічного експерименту свідчить про результативність формування БОС ВВНЗ на

основі відповідних педагогічних умов. Перспективами подальших наукових розвідок є механізми досягнення безпеки в ОС, особливості підготовки НПП до виконання функцій у безпечному освітньому середовищі, створення нормативних основ створення БОС тощо.

Література:

1. *Баева, И. А.* Проектирование профессионально-образовательной среды педагога в условиях внедрения и освоения стандарта профессиональной деятельности (на материале системы образования Ленинградской области) [Электронный ресурс] / *И. А. Баева, С. В. Тарасов* // Психологическая наука и образование. — 2016. — Том 8. — № 2. — С. 1-10.
2. *Балл, Г.* Понятие адаптации и его значение для психологии личности [Электронный ресурс] / Г. Балл. — Режим доступа : <http://www.vashpsiholog.info/obsh/8-2010-04-09-20-26-17/48-2010-04-11-13-49-32.html>
3. *Брагин, И. А.* Подготовка преподавателей к обеспечению информационной безопасности курсантов военных вузов : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 – Теория и методика профессионального образования / *И. А. Брагин*. — М., 2014. — 36 с.
4. *Величко, Е. В.* Управление психологической безопасностью образовательной среды колледжа / *Е. В. Величко* // Психология в России и за рубежом : материалы междунар. науч. конф. — С.-Пб. : Реноме, 2011. — С. 72-75.
5. *Гафнер, В. В.* Образование и национальная безопасность России / *В. В. Гафнер* // Основы безопасности жизни. — 2002. — № 6. — С. 12-17.
6. *Гаязова, Л. А.* Построение модели безопасности школьной среды в социально-психологических исследованиях [Электронный ресурс] / *Л. А. Гаязова* // Психология. — Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/postroenie-modeli-bezopasnosti-shkolnoy-sredy-v-sotsialno-psihologicheskikh-issledovaniyah>
7. *Діденко, О. В.* Психолого-педагогічні чинники професійного навчання офіцерів управління органів охорони державного кордону / *О. В. Діденко* // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 738. Педагогіка та психологія / наук. ред. *І. С. Руснак*. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. — С. 37-44.
8. *Ковров, В. В.* Воспитательная система образовательного учреждения как ресурс обеспечения психологической безопасности : учебно-методическое пособие / *В. В. Ковров, М. М. Мириманова, Н. Т. Оганесян*. — М. : Экон-Информ, 2012. — 181 с.
9. *Коджаспирова, Г. М.* Педагогический словарь для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / *Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров*. — М. : Издательский центр «Академия», 2001. — 176 с.
10. *Обозова, О.* Психологічна безпека освітнього середовища / *О. Обозова* // Психолог. Шкільний світ. — 2011. — № 10. — С. 3-6.
11. *Пилипенко, В. Ф.* Обеспечение комплексной безопасности в образовательном учреждении. Теория и практика : практ. пос. / *В. Ф. Пилипенко, Н. В. Ерков, А. А. Парфенов*. — М. : Айрис-Пресс, 2006. — 192 с.

References (transliterated and translated):

1. *Baeva, I. A. & S. V. Tarasov.* Proektirovanie professional'no-obrazovatel'noy sredy pedagoga v usloviyah vnedreniya i osvoeniya standarta professional'noy deyatel'nosti (na materiale sistemy obrazovaniya Leningradskoy oblasti) (Design of professional and education environment of teacher under the conditions of implementation and the development of professional activity standards (based on the materials of Leningrad region educational system)) [Electronic resource]. Psychological Science and Education, 2016. volume 8. No 2, pp. 1–10. – Available at : doi:10.17759/psyedu.2016080201 [in Russian].
2. *Ball, G.* Ponyatie adaptatsii i ego znachenie dlya psihologii lichnosti (The concept of adaptation and its signification for the individual psychology) [Electronic resource]. – Available at : <http://www.vash-psiholog.info/obsh/8-2010-04-09-20-26-17/48-2010-04-11-13-49-32.html> [in Russian].
3. *Bragin, I. A.* Podgotovka prepodavateley k obespecheniyu informatsionnoy bezopasnosti kursantov voennykh vuzov : avtoref. dis. na soiskanie uchenoy stepeni kand. ped. nauk : spets. 13.00.08 – Teoriya i metodika professionalnogo obrazovaniya (Teachers' training to ensure the military school cadets information security : Author's abstract of Ph.D. thesis in Pedagogy. Moscow, 2014, 36 p. [in Russian].
4. *Velichko, E. V.* Upravlenie psihologicheskoy bezopasnostyu obrazovatel'noy sredy kolledzha (Management of psychological safety of college educational environment) // Psychology in Russia and abroad : Proceedings of the intn. sci. conf. St-Petersburg, 2011, pp. 72–75. [in Russian].
5. *Gafner, V. V.* Obrazovanie i natsionalnaya bezopasnost Rossii (Education and national security in Russia) // Life Safety Basics, 2002, No 6, pp. 12–17. [in Russian].
6. *Gayazova, L. A.* Postroenie modeli bezopasnosti shkolnoy sredy v sotsial'no-psihologicheskikh issledovaniyah (Formation of a school environment security model in the social and psychological research) [Electronic resource] // Psychology. – Available at : <http://cyberleninka.ru/article/n/postroenie-modeli-bezopasnosti-shkolnoy-sredy-v-sotsialno-psihologicheskikh-issledovaniyah> [in Russian].
7. *Didenko, O. V.* Psykholoho-pedahohichni chynnyky profesiinoho navchannia ofitseriv upravlinnia organiv okhorony derzhavnoho kordonu (Psychological and pedagogical factors of professional training of management officers of the State Border Protection) // Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Issue No 738. Pedagogy and Psychology / Ed. by *I. S. Rusnak*. Chernivtsi, 2015, pp. 37–44. [in Ukrainian].
8. *Kovrov, V. V., Mirimanova, M. M., Oganessian, N. T.* Vospitatel'naya sistema obrazovatel'nogo uchrezhdeniya kak resurs obespecheniya psihologicheskoy bezopasnosti : uchebno-metodicheskoe posobie (The educational system of educational establishment as a resource of psychological safety ensuring : Training manual). Moscow, 2012, 181 p. [in Russian].
9. *Kodzhaspirova, G. M. & A. Yu. Kodzhaspirov.* Pedagogicheskiy slovar' dlya studentov vysshykh i srednih pedagogicheskikh uchebnykh zavedeniy (Pedagogical vocabulary for students of higher and secondary educational establishments). Moscow, 2001, 176 p. [in Russian].

10. *Obozova, O.* Psykholohichna bezpeka osvitnoho seredovyscha (Psychological safety of educational environment) // *Psychologist. School World*, 2011, No 10, pp. 3–6. [in Ukrainian].
11. *Pilipenko, V. F., Erkov, N. V., Parfenov, A. A.* Obespechenie kompleksnoy bezopasnosti v obrazovatel'nom uchrezhdenii. Teoriya i praktika : prakt. pos. (Ensuring of complex educational safety in educational establishment. Theory and practice : Tutorial). Moscow, 2006, 192 p. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 06.03.2017

N. Tarasenko

Експериментальна перевірка педагогічних умов формування безпечного освітнього середовища ВВНЗ

У статті представлено педагогічні умови формування безпечного освітнього середовища вищого військового навчального закладу: підготовка науково-педагогічних працівників ВВНЗ до формування та функціонування безпечного освітнього середовища на засадах гуманістичного підходу; соціально-педагогічна підтримка та психологічна підготовка курсантів із метою адаптації до умов освітнього процесу ВВНЗ; навчання курсантів методам і технологіям роботи в умовах стресових ситуацій; формування готовності курсантів до протидії впливу інформаційних викликів і загроз. Проаналізовано низку наукових джерел із педагогіки та психології. Охарактеризовано особливості педагогічного експерименту щодо формування безпечного освітнього середовища ВВНЗ. Визначено наукові методи, які використовувались на етапах дослідження (вивчення літератури та результатів освітньої діяльності курсантів, спостереження, індивідуальні бесіди, анкетування, опитування, тестування, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, експертне оцінювання тощо). Проаналізовано результати констатувального та формувального етапів педагогічного експерименту.

Ключові слова: безпечне освітнє середовище, ВВНЗ, педагогічні умови.

N. Tarasenko

Experimental Validation of Pedagogical Conditions for the Formation of Safe Educational Environment at Higher Military Educational Establishment

The article deals with pedagogical conditions of the safe educational environment formation at a Higher Military Educational Establishment (HMEE): academic staff preparation concerning the formation and operation of safe educational environment based on humanistic approach; socio-educational

support and psychological preparation of cadets to adapt to the Higher Military Educational Establishment educational process conditions; cadets' training of methods and technologies to work in stressful situations; formation of cadets' readiness to react against the influence of information challenges and threats. The number of pedagogical and psychological scientific sources are analyzed here. The peculiarities of pedagogical experiment on the HMEE safe educational environment formation are characterized. The scientific methods that were used on the phases of research work (the study of literature and the cadets' educational activity results, observation, individual interviews, questionnaires, surveys, testing, study and generalization of pedagogical experience, expert evaluation, etc.) are determined here. The results of ascertaining and formative phases of pedagogical experiment are analyzed.

Key words: safe educational environment, Higher Military Educational Establishment, pedagogical conditions.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор Г. П. Васянович